

ANTROJI ANYKŠČIŲ ŠILELIO EILUTĖ: SKAITYMŲ PRIELAIDOS IR PADARINIAI

PAULIUS V. SUBAČIUS

Grįžti* prie klausimo, ar Antano Baranausko poemos antrąją eilutę bendrine kalba dera užrašyti „Kas jūsų grožei senobinei tiki?“, ar „Kas jūsų grožei senobinei tikė?“ (ir suprasti kaip „atsitikė“), paskatino ne nauji duomenys ir į galvą atėjusi originali interpretacija. Priešingai, jau bent pusę amžiaus žinomi visi relevantiški pirminiai šaltiniai ir filologiniai argumentai. Vis dėlto leksinio ir gramatinio autentiškumo bei redakcijos stabilumo tendencija, kurios pradžia laikytinas 1954 m. Aleksandro Žirgulio parengtas *Anykščių šilelio* leidimas¹, pastaraisiais metais gana netikėtai buvo dekonstruota.

Rita Šepetytė 2001 m. Baranausko *Rinktinėje*² atmetė įsitvirtinusią, dvidešimt septyniuose ligtoliniuose visos poemos leidimuose³ bei ne vienoje dešimtyje ištraukų publikacijų tiražuotą skaitymą „tiki“ ir pateikė „tikė“. Tuomet šį sprendimą (ir ne vieną transponavimo keistybę) buvo galima laikyti individualia „tekstologine avantiūra“⁴, įsirikiuojančia į *Baltų lankų* eks-

* Pirmoji angliška šio teksto versija perskaityta kaip plenarinis pranešimas „On Importance of the One Character: Some Afterthoughts“ Tekstologų draugijos (*The Society for Textual Scholarship*) 17-oje dviemetėje tarptautinėje tarpdisciplininėje konferencijoje „Tekstologijos objektai“ Čikagoje ir paskelbta žurnale *Textual Cultures*, 2013, t. 8.

¹ Antanas Baranauskas, *Anykščių šilelis*, Jono Kuzminskio medžio raižiniai, [redaktorius Aleksandras Žirgulyš], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.

² Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, sudarė ir parengė Rita Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

³ Išskyrus pirmuosius tris, kuriuos toliau aptarsime atskirai; sisteminį poemos publikacijų aprašą žr. Paulius V. Subačius, „How a Poem Became a Book of Poetry: Conflict of Folkloristic, Literary, and Linguistic Approaches in the Publications of a Nineteenth-Century Classic of Lithuanian Literature“, in: *Variants: The Journal of the European Society for Textual Scholarship*, t. 6: *Textual Scholarship and the Material Book*, edited by Wim Van Mierlo, Amsterdam–New York: Rodopi, 2009, p. 177–190; plg. Regina Mikšytė, „A. Baranausko poemos ‘Anykščių šilelis’ leidimai ir vertimai“, in: *LTSR Mokslų akademijos darbai*, Serija A, Vilnius, 1960, t. 2 (9), p. 205–222.

⁴ Paulius Subačius, „Filologinė keliavedžio tapatybė“, [rec.: Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, 2001], in: *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2002, t. 29, p. 273.

perimentinių klasikos leidimų seką⁵, ir apsiriboti kritiška recenzija. Tačiau platinamų tekstų varijavimas įgyja pagreitį – svarbiausias poeto propaguotojas Anykščių Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus naujausiam reprezentaciniame poemos leidime pakartotojo Šepetytės redakciją⁶, o edukacinės programos moksleiviams „Anykščių kultūros ženklai“ užduočių sąsiuvinyje pateikė tiek ją, tiek kitokį, anykštėnų tarmės, variantą⁷, perrašytą iš *Ostlitauische Texte* publikacijos⁸ atvarto kairiosios pusės⁹.

Pastarąjį populiarina ir jubiliejinis poemos leidimas su Skirmanto Valento deklamacijos įrašu¹⁰. Ta pačia proga – *Anykščių šilelio* sukūrimo 150-osioms sukaktuvėms – pasirodžiusiame 1961 m. Niujorko leidimo¹¹ iliustracijų ir maketo perspaude¹² bei, matyt, plačiausiai pasklisiančioje, nes nemokamai

⁵ Žr. Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, redaktorius Vytautas Vitkauskas, (ser. *Baltų lankų literatūros kolekcija*), Vilnius: Baltos lankos, 1994; Žemaitė, *Autobiografija*, [spausdinama iš: Žemaitė, *Raštai*, parengė Alfonsas Kalnius, t. 4, 1948], (ser. *Skaitinių serija*, 4), Vilnius: Baltos lankos, 1996; Žemaitė, *Laimė nutekėjimo*: Apsakymų ciklas, [spausdinama iš: Žemaitė, *Raštai*, parengė Alfonsas Kalnius, t. 1, 1948], (ser. *Skaitinių serija*, 5), Vilnius: Baltos lankos, 1996.

⁶ Antanas Baranauskas, *Vis kitoki balseliai...: Įvairiakalbis „Anykščių šilelis“*, parengė Rasa Bražėnaitė, Skaidrė Račkaitytė, nuotraukos kun. Nerijaus Papirčio, Anykščiai: A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 2013.

⁷ „Po šituo stogu viešėt patogu“ (A. Baranauskas): *Su rašytoju Antanu Žukausku-Vienuo-liu – po Anykščių kraštą*: Užduočių sąsiuvinis, parengė Alma Ambraškaitė, Rasa Bražėnaitė, Skaidrė Račkaitytė, Asta Ražanskienė, [Anykščiai: A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 2012], p. 7, 42, [interaktyvus], in: http://www.baranauskas.lt/file/Uzduociu_sasiuvinis.pdf, (2013-02-21).

⁸ [Antanas Baranauskas], „Anyszczy szilēlys. = Anykšzczy silēzlys.“ [!], in: *Ostlitauische Texte: Mit Einleitungen und Anmerkungen*, Herausgegeben von Anton Baranowski und Hugo Weber, s. 1, Weimar: Hermann Böhlau, 1882, p. 2–23.

⁹ Apie tai, kaip interpretuotinas paralelinis leidimas žr. Paulius V. Subačius, „Anykščių šilelio‘ politekstas: autoriteto suspendavimas ar įtvirtinimas?“, in: *Kalbos kultūra*, Vilnius, 2007, t. 80, p. 135–141.

¹⁰ Antanas Baranauskas, *Anyszczy szilēlys*, [su CD-ROM], prieš 150 metų sukurtą poemą pristatė ir įbalsino Skirmantas Valentas, (ser. *Gyvoji poezija*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

¹¹ Antanas Baranauskas, *Anykščių šilelis*, iliustravo Pranas Lapė, [redaktorius Juozas Brazaitis], New York: Romuva, 1961.

¹² Antanas Baranauskas, *Anykščių šilelis*, [su CD-ROM], iliustravo Pranas Lapė, parengė Rasa Bražėnaitė, Skaidrė Račkaitytė, Anykščiai: A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 2009; nėra lengva glaustai apibūdinti knygos santykį su 1961 m. leidimu – išlaikyti pastarojo grafinės struktūros principai, pakartotos Lapės iliustracijos, Baranausko portretinė graviūra (dailininkas nežinomas, pirmą kartą publikuota: *Naujas*

skaitmeniniu pavidalu platinamoje chrestomatijoje 11 klasei¹³ įdėta Reginos Mikšytės redakcija iš 1994 m. *Rinktinės*¹⁴. Taigi plačiosios visuomenės ir mokyklinės vartosenos lauke ėmė konkuruodami sinchroniškai funkcionuoti trys reikšmingai besiskiriantys poemos tekstai. Kadangi alternatyvūs antrosios eilutės variantai turi didžiausios reikšmės kūrinio semantikai ir negali prasprūsti pro akis atidesniam literatūros mylėtojui bei ugdomosios egzegzės uždaviniui sprendžiančiam pedagogui, atrodo būtina dar kartą nuosekliai išnagrinėti *Anykščių šilelio* pradžios skaitymų pagrįstumą platesniame filologinių analogijų bei literatūrinių interpretacijų kontekste.

Bet kuris tekstologijos įvadas jau ne pirmas šimtmetis bando filologijos, teologijos ir istorijos studentams įkalti į galvą, kad šioje veikloje svarbus dėmesys kiekvienai raidei, maža to, kiekvienam diakritiniam ar punktuacijos ženklui¹⁵. Nuoširdžiai tuo patiki dvi paprastai negausios grupės. Vienos reprezentantai tampa tekstologais. Priklausantys antrajai kuria interneto svetaines, kuriose įrodo, kad tam tikro mėnesio tam tikrą dieną ištiks pasaulio pabaiga, nes taip byloja jų esą tinkamai perskaityta Biblijos ar Korano eilutė, kurią iki tol visi blogai supratę. Dauguma kitų modernių humanitarų, bent jau sau, tylomis, į dėmesį užrašymo detalėms geriausiu atveju žvelgia atsainiai, ironiškai; blogesniu – kaip į represyvų rigorizmą, kliudantį skleisti išlaisvinančioms idėjoms.

Todėl didelės šviečiamosios ir analitinės vertės turi atvejai, leidžiantys įžymių veikalų skirtingus skaitymus susieti su alternatyviomis inter-

kalendarius 1904 metams, metas 2ras, sutaisė P[etras] M[ikolainis], Tilžė: O. Mauderodės sp., 1903, p. 66), perspausdintas Vinco Maciūno straipsnis „Poemos literatūrinė reikšmė“, tačiau papildyta Viktorijos Daujotytės ir Nijolės Tumėnienės straipsniais, pakeistas šriftas, inicialų dydis ir poemos redakcija – nors knygoje šaltinis nenurodytas, tačiau lyginamoji analizė leidžia teigti, kad tekstas perteiktas pagal 1994 m. *Rinktinę* (žr. išnašą Nr. 14), todėl, savo ruožtu, praleistas 1961 m. leidime buvęs redaktoriaus Brazaičio komentaras „Anykščių šilelio žodynas“ ir jo sudarytas žodynėlis bei leidėjo Jono Galmino pastaba „Spaudžiu ranką“.

¹³ *Literatūra 11 klasei*: Chrestomatija, d. 2: *Romantizmas. Realizmas. Neoromantizmas*, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 131–142; skaitmeninė versija in: <http://www.upc.smm.lt/naujienos/chrestomatija>, (2013-02-21).

¹⁴ Antanas Baranauskas, *Rinktinė: Poezija, giesmės, dienoraštis, laiškai*, parengimas, įžangos straipsnis, paaiškinimai Reginos Mikšytės, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 27–39.

¹⁵ Pvz., žr. Jame Thorpe, *Principles of Textual Criticism*, San Marino, Ca: The Huntington library, 1972, p. 131–140; David C. Greetham, *Textual Scholarship: An Introduction*, New York–London: Garland Publishing, 1997, p. 3–5; Erick Kelemen, *Textual Editing and Criticism: An Introduction*, foreword by Donald H. Reiman, New York–London: W. W. Norton & Company, 2009, p. 3–6.

pretacinėmis paradigmomis. Turime galvoje tokius teksto variantus, kurie reikšmingi ir lemiantys prasmę atrodo ne tik siauram redaktorių ratui, bet ir plačių akademinių sluoksnių ar net nespecialistų akimis. Taip yra, jei kinta veikalo visumos, pagrindinių motyvų, veikėjų tipų aiškinimas. Pavyzdžiui, skepsis dėl dėmesio smulkmenoms prasisklaido, kai tekstologai išvien su literatūros istorikais kelia klausimą, ar baigiamajame Williamo Shakespeare'o *Otelo* monologe pagrindinis veikėjas prieš nusižudydamas save lygina su *base Indian, threw a pearle away* (niekingu indėnu, kuris išmetė perlą)¹⁶, kaip kad liudija pirmoji *Quarto* publikacija (1622), ar su *base Iudean* (niekšišku Judu), kaip galima perskaityti pirmajame *Folio* leidime (1623)¹⁷.

Mat antrasis skaitymas, pasak britų bibliografo, paleografo ir žymaus grafologijos teismo eksperto Tomo Daviso, neabejotinai reiškia „labai sunkų savęs pasmerkimą“ ir paleidžia vėjais Franko Raymondo Leaviso XX a. viduryje siūlytą bei plačiai diskutuotą „neatgailaujančio Otelo“ interpretaciją¹⁸. Kadangi XVI a. pradžios anglų kalbos istorijos požiūriu *Iudean, Iudian* ir *Indean, Indian* gali būti laikomi dažnesniais ar retesniais nenusistovėjusios rašybos variantais, dvejopą skaitymą lemia vienintelė antroji raidė – <u> ar <n>. O šie ženklai rankraštiniame kursyve (angl. *secretary hand*) dažnai visiškai nesiskiria¹⁹... Taigi kalbame apie atvejį, kai „dvi gerai žinomos ir reikšmingos interpretacijos, paveikusios ištisų kartų skaitymo įpročius, beveik visiškai priklauso (taip teigti nėra per griežta), nuo vienos vieno žodžio raidės pakeitimo“²⁰.

¹⁶ Lietuviškame vertime: „[...] kaip neišmanėlis indėnas, / Atžagaria ranka atstūmė perlą“, žr. [Viljamas] Šekspyras, *Raštai*, t. 2: *Tragedijos*, vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961, p. 171.

¹⁷ Apie ankstyvuosius *Otelo* leidimus ir svarbiausias Shakespeare'o tekstologijos problemas žr. John Jowett, *Shakespeare and Text*, (ser. *Oxford Shakespeare Topics*), Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 180, 189.

¹⁸ Tom Davis, „The Monsters and the Textual Critics“, in: *Textual Formations and Reformations*, edited by Laurie E. Maguire and Thomas L. Berger, Newark–London: University of Delaware Press, Associated University Presses, 1998, p. 97.

¹⁹ Žr. Richard Levin, „The Indian/Iudean Crux In *Othello*“, in: *Shakespeare Quarterly*, Washington, DC, 1982, t. 33, Nr. 1, p. 60.

²⁰ Tom Davis, *op. cit.*, p. 97; dar plg. naujausią tyrimą apie grafinių požiūriu minimaliai tesiskiriančių, bet semantiškai alternatyvių skaitymų („Schmutz“ vs „Schmerz“ [purvas vs skausmas]) pavyzdį iš 1807 m. Heinricho von Kleisto laiško Marijai von Kleist, kuris sukėlė intensyvią diskusiją vokiškos tekstologijos aplinkoje: Annika Rockenberger, Per Röcken, „'der ganze Schmutz zugleich und Glanz meiner Seele': Eine analytische Mikrostudie zur Methodik neugermanitischer Textkritik“, in: *Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts*, 2011/12, Göttingen: Wallstein, 2012, p. 68–102.

Labai panašiai yra su antrąja *Anykščių šilelio* eilute. Per šimtą penkiasdešimt penkerius metus nuo poemos sukūrimo pasirodė trisdešimt aštuoni viso veikalo leidimai lietuvių kalba²¹, nesuskaičiuojamą daugybę kartų spausdintos jo atkarpos, paskelbti ar rengiami publikavimui vertimai į aštuoniolika kalbų, prirašyta daug šimtų puslapių literatūros kritikos. Visais atvejais kažkaip pasielgta su skaitymų „tiki“ / „tikę“ alternatyva (nebūtinai sprendimą apmaštant) – arba tiesioginiu vieno iš variantų pateikimu (įskaitant citavimą), arba tokiu kūrinio aptarimu ir interpretavimu, kuris bent tam tikru laipsniu, o kartais ir visiškai tiesmukai²² grindžiamas antrosios eilutės paskutinio žodžio reikšme.

Poemos pradžia mintinai mokosi jau penkta šešta generacija, todėl klausimas, kaip ją perskaityti ir suprasti, vien jau pedagoginio kanono požiūriu yra tikrai aštrus. Sakau – perskaityti ir suprasti, o ne užrašyti, nes ji užrašyta visiškai patikimai. Atsakymo raktas – trumpučio vos keturių raidžių žodžio gramatinės formos atpažinimas, kurį komplikuoja tai, kad analitinėje lietuvių kalboje apstu dalinių homofonų. Mums rūpimu atveju Rytų Lietuvos tarmėse veiksmažodžių „tikėti“ esamojo laiko 3 asmuo ir „(atsi)tikti“ netiesioginės nuosakos būtojo laiko daugiskaita (dalyvinė forma) yra fonetiškai artimos: pirmojo žodžio nurodytos lyties galūnės balsis poeto gimtuosiuose Anykščiuose tariamas kaip trumpas, o antrasis – kaip pusilgis: [t̥i.ki] ir [t̥i.ki.], tačiau iš klausos skirtumas nėra didelis. Be to, dar tik gravituojanti į bendrinę kalbą XIX a. vidurio lietuvių rašyba ne visada leidžia apie šį skirtumą spręsti. Antai su aptariamuoju žodžiu „tiki“ ar „tikę“ rimuojamas abejonų nekeltantis pirmosios eilutės paskutinis žodis – dalyvis „nuplikę“, tarmiškai [nupl̥i.ki.] – turi abu pusilgius [i.], tačiau ankstyviausioje poemos publikacijoje²³ tiek nagrinėjama, tiek visais kitais atvejais užrašyta nediferencijuojant *i* tipo balsių ilgumo – išsiverčiama vienintele grafema <i>: „...nupliki /...tiki“ (plg. „išsklotos“, „Kepina“ [tarmėje, o ir bendrinėje kalboje trumpi], „paukstites“ [ex err.: *pauksztites*], „gribu“ [tarmėje, o ir bendrinėje kalboje ilgi])²⁴.

²¹ Skaičiuojama be stereotipinių perspausdinimų, publikacijų brailio raštu, audio knygų ir vertimų, kurie paskelbti už Lietuvos ribų (įtraukti du Lietuvoje paskelbti daugiakalbiai 1985 ir 2013 m. leidimai).

²² Pvz.: „Sunku buvo patikėti jo ‘grožei senobinei’“ [kursyvas mano, – P. S.] (Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, (ser. *Gyvenimas ir kūryba*), Kaunas: Šviesa, 1983, p. 48).

²³ *Kalendorius ukiszkasius nuog užgimima Wieszpaties 1860 Metu paprastunju, turenčziun 365 dienas*, parašzitas par Ł. Iwiński, metai 13ti, Wilnius: J. Zawadzki, 1859, p. 61–63; *Kalendorius ukiszkasius nuog užgimima Wieszpaties 1861 Metu paprastunju, turenčziun 365 dienas*, parašzitas par Ł. Iwiński, metai 14ti, Wilnius: J. Zawadzki, 1860, p. 59–60.

²⁴ Analogiškas šiuo požiūriu Klemenso Kairio nuorašas, leidžiantis spėti, kad *i* tipo

Taigi dėl ankstyvųjų poemos užrašymų homografiškų formų pirmosios dvi surimutos poemos eilutės galėtų būti suprantamos dvejopai (pateikiame transponavimo į bendrinę kalbą versiją):

Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę,
 Kas jūsų grožei senobinei tiki [betiki]?
arba
 Kas jūsų grožei senobinei tikę [atsitikę]?²⁵

Kokius turinius koduoja vienas ir kitas skaitymas? Pirmuoju atveju numanomas frazės „Kas... tiki?“ adresatas yra nebemačiusieji dabar iškirsto miško buvusio grožio, kuris toliau vaizduojamas poemoje. Tačiau lyrinis subjektas greičiau tik atsidūsta retorinio klausimo pavidalu, kad, išskyrus jį patį, niekas nebeatsimena ir nepajėgia vaizduotėje atkurti visas jusles užvaldydavusio pušyno. Drauge tai pažadas poezijos galia prikelti aistorinį aukso amžiaus pasaulį²⁶, nes juo tiki poetas, tai orientacija į viziją ir dvasines galias. Tiesa, formaliai sintaksiškai įvardžio forma „jūsų“ implikuoja, kad pirmoje eilutėje – šauksmininkas, o ne vardininkas, taigi visas sakiny suskonstruotas kaip tariamas kreipinys į kalnus ir pakalnes. Vis dėlto tik labai tiesmukas – nepoetinis – supratimas pirštų mintį, kad sintaksinis ir semantinis retorinio dialogo partneriai yra identiški. Juk būtent veiksmoždžio-tarinio „tiki“, pagal semantinį junglumą derinamo tik su asmens įvardijimais – reikšmė yra dominuojanti ir lemia adekvatų supratimą.

Priešingai, perskaičius „kas... (atsi)tikę?“, tiek sintaksinis, tiek semantinis adresatas – pasikeitusi poeto gimtoji vietovė, nes eliminuotas kitas žmogiškasis subjektas (subjektai), kuris galėtų turėti santykį su autoriaus

balsio ilgumas nebuvo skiriamas ir pirmajame (ar ankstyvame) poemos autografe, kuris neišliko; Anupro Baranausko (?) nuoraše šen ten stogeliu ar brūkšneliu virš raidės pažymėta kirčio vieta, *i* tipo garso atveju dažniausiai sutampanti su tarmės ilgu balsiu, tačiau bent keturiais atvejais – ir su pusilgiu: „grīna“, „grību“ (pl. gen.), „puszīnu“ (sg. acc.), „puszīni“ (sg. loc.), „kukufīs“ (tarmėje ilgi), „patī“ (sg. nom. fem.), „blinndīs“ (sg. nom.), „gajjī“ (sg. nom. fem.), „lizzī“ (sg. loc.) (tarmėje pusilgiai); mums rūpimų pirmųjų eilučių paskutinių žodžių užrašymas šiuose nuorašuose sutampa su pirmąja publikacija *Kalendoriuje*; žr. Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, komentarus parašė Regina Mikšytė, Bonifacas Stundžia, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 498–503.

²⁵ Puntuacija čia teikiama pagal: *Kalendorius ukiszskasis nuog užgimima Wieszpates 1860 Metu*, p. 61.

²⁶ Plačiau žr. Paulius Subačius, *Antanas Baranauskas: Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 86–94.

akimis regimu vaizdu²⁷ ar dėl kurio specialaus santykio (*tikėti*) negalimybės yra apgailestaujama skaitymo „tiki“ atveju. Klausiant „kas... grožei... tikė“, tarsi kalbama su personifikuotu kelmynu²⁸ (ar su savimi jo akivaizdoje), atskleidžiamas negatyvus istorinis pokytis bei ieškoma, kas jį sukėlė. Tai orientuoja į konstatuojantį aprašymą ir priežastinius ryšius. Kadangi įžanga suponuoja ir minties kryptį, ir emocinę tonaciją, didžia dalimi nulemdama skaitymą bei supratimą, nėra reikalo įrodinėti skirtumo tarp „tiki“ ir „tikė“ svarbos.

Čia nėra galimybės, o gal ir reikalo plačiau referuoti *Anykščių šilelio* ir visos Baranausko kūrybos aptarimo kryptį, įsišaknijusių lietuvių akademinėje kritikoje. Pasitenkinsime konstatavimu, kad skirtingi antrosios eilutės skaitymai reikšmingai paremia vieną iš dviejų esminių interpretacinių alternatyvų. Pasak didesnės dalies kritikų, poema yra romantinė, juodos dabarties ir šviesios praeities kontrastą liudija vienišas lyrinis subjektas, kurio dvasinė galia prikelia estetinių būtybių laikų spindesį. Pirmųjų eilučių atsidusime „kas... tiki“ užkoduotos *ne-tikėjimo* ir užmaršties bei atminties ir poetinės vaizduotės jungtys yra giliosios idėjinės dominantės. Iškertamas ir vėl atželiantis, poeto, kuris „grožei senobinei tiki“, giesmėje atgyjantis šilelis suvokiamas kaip nenugalėtos tautos metafora, pabrėžiamas poemos nacionalinis pobūdis²⁹. Tačiau kiti literatūros specialistai įrodinėja, kad matematiškai griežta veikalo epizodų struktūra atitinka aprašomąją klasicistinę (ar sentimentalistinę) jo prigimtį³⁰. Romantizmo dominantę kvestionuojančios prieigos šalininkai ieško poemoje racionalumo, renkasi perskaitymui ne įsivaizdavimo, bet žinojimo kodą – subjektas stebėtojas esą fiksuoja, kas pasikeitė ir kaip buvo anksčiau. Savo ruožtu, tokį galvojimą pagrindžia logiškai suformuluotas pradžios klausimas, kas miškui *atsitiko*, sentimentalus

²⁷ Žinoma, teoriniu požiūriu visuomet koku nors mastu implikuojamas dialogas su skaitytojais.

²⁸ Nors Audronė Žentelytė savo darbuose niekur tiesiogiai nenurodo, kad palaiko skaitymą „tikė“, jos vadovėlyje be išlygos dėl sintaksinės semantinės dviprasmybės sakoma: „‘Anykščių šilelį’ Baranauskas pradeda retoriniu kreipiniu į *kalmus kelmuosius* ir *pakalnes nuplikusias*“; žr. Audronė Žentelytė, *XIX amžiaus lietuvių literatūra: Vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa, 2001, p. 226.

²⁹ Klasiška šios interpretacinės linkmės sintezė: Regina Mikšytė, „Antanas Baranauskas“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 713–719.

³⁰ Plačiau žr. Paulius Subačius, *Antanas Baranauskas*, p. 75–86; naujausias komentaras šia tema: Gintaras Lazdynas, „*Anykščių šilelis* polemikos tarp romantinio ir klasikinio meno kontekste“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2012, t. 58, Nr. 4, p. 320–331.

pasiteiravimas, kodėl gamtovaizdis pasikeitė. Semantiškai artimų poetinių frazių yra airių-anglų XVIII a. rašytojo Oliverio Goldsmitho poemoje *The Deserted Village* (1770), kurios vertimas į lenkų ar į rusų kalbą, pasak Gintaro Lazdyno, esą galėjo turėti įtakos Baranauskui³¹.

Jei į šią probleminę situaciją pažvelgiame ne literatūros kritiko, bet tekstologo akimis, tampa gerokai aiškiau. Jau užsiminėme, kad tai perskaitymo ir supratimo, o ne užrašymo kebeknė. Štai trumpas pirminių objektų, kuriais šiuo atveju operuoja tekstologija, apibūdinimas. Nėra išlikęs ne tik *Anykščių šilelio* sukūrimo laiko autografas, bet ir vėlesni, apie kuriuos žinome iš autoriaus susirašinėjimo – laiškai³² liudija, kad lingvistiniais sumetimais parengta antroji poemos publikacija 1875 m. Prahoje³³ ir trečioji 1882 m. Veimare³⁴ buvo grindžiamos jų rengėjų čekų kalbininko Leopoldo Geitlerio viešint Lietuvoje gautu ir vokiečių filologui Hugo Weberiui Baranausko pasiūstu paties rašytojo darytais, taigi autoriniais nuorašais. Nors šiuose leidimuose mums rūpimos pirmųjų eilučių galūnės pažymėtos ne lygiai tokiais pačiomis raidėmis, tačiau visais atvejais aiškiai diferencijuotas balsės [i] ilgumo skirtumas:

1875	1882 I	1882 II
...nuplīkį (<ī>=[i./i] kirčiuotas; <ī̇>=[i./i̇])	...nuplīky (<ī>=[i./i] kirčiuotas; <y>=[i./i̇])	...nuplīkĕ (<ī>=[i] kirčiuotas; <ĕ>=[ė])
.....tīki (<ī>=[i])	.....tīki (<ī>=[i])	.....tīkĭ (<ī̇>=[i] nekirčiuotas)

Taigi visi trys užrašymai paremia „tiki“ iš „tikėti“ (tarmiškai [tī.ki]) skaitymą ir paneigia „tike“ iš „tikti“ (tarmiškai [tī.ki.]) versiją. Priminsime, kad antrasis arba dešiniojos atvarto pusės variantas Veimaro leidime pateiktas paties Baranausko išrasta unikalia bendrinio rašto sistema, pagrįsta

³¹ Gintaras Lazdynas, „Kultūrinės įtakos pėdsakai ‘Anykščių šilelyje’“, in: *Inter-studia humanitatis*, Nr. 13: *Literatūros laukuose ir anapus jų*, sudarytojas Vigmantas Butkus, Šiauliai, 2012, p. 133–142.

³² „Vyskupo Antano Baranausko laiškai Hugo Weberiui“, parengė Kazys Alminauskis, in: *Archivum Philologicum*, Kaunas, 1930, t. 1, p. 77–78, 100.

³³ A. Baranowski, „Anikszczu Szilelis.“, in: *Litauische Studien*, Auswahl aus den ältesten denkmälern, dialektische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche beiträge von Leopold Geitler, Prag: T. Mourek, 1875, p. 40–48.

³⁴ [Antanas Baranauskas], „Anykszczū szifĕlys. = Anÿkszczū silĕzlys.“

polifonetiniu principu³⁵. Čia nagrinėjamu klausimu pakanka nurodyti, kad tokios dalyvinės formos, kaip ta, kuri yra pirmosios poemos eilutės pabaigoje, ir ta, kuri būtų antrosios eilutės pabaigoje, jei galiotų skaitymas „tikę“ (tarmiškai [t̥i.ki.]), polifonetinėje ortografijoje pagal kitų tarmių tarimą galūnėje turi nosinę grafemą <ę> pažymėtą ilgąjį balsį [e·]. Kitaip tariant, užrašymas: „... nuplikę / ... tiki“, – byloja, kad antrosios eilutės pabaigoje yra esamojo laiko 3 asmens veiksmažodis „tiki“, o ne dalyvinė forma, nes ši turėtų būti užrašyta „t̥ikę“. Ir jokios alternatyvios filologinio interpretavimo galimybės tokia paties autoriaus ortografija nepalieka.

Tai, kad kairysis ir dešinysis 1882 m. leidimo puslapiai teikia du skirtingus tos pačios teksto vietos užrašymus, yra griežčiausias skaitymo „tiki“ patvirtinimas. Toks teiginys turi paradokso atspalvį, nes įprasta galvoti, kad užrašymų sutapimas, o ne skirtumas didina teksto perskaitymo patikimumą. Senoji tekstologija rašto ženklų nesutapimą pirmiausia traktuotų kaip variantų konfliktą, ir vienas iš jų kritinio leidimo pagrindiniame tekste išstumtų kitą. Naujoji, XX a. pabaigos teorinė mintis tą patį matytų kaip paralelinio leidimo ar multitekstinio skaitmeninio pateikimo sudaromą galimybę skaitytojui pasirinkti bet kurį variantą ar juos egalitariai lyginti. Išmoningesnė teksto kritika užrašymo priešpriešą gal pasitelktų istorinei rekonstrukcijai, kai abu dokumentuoti variantai atmetami, tačiau būtent jų skirtumu argumentuojama neišlikusi autentiškesnė forma. Net jeigu būtų nustatyta, kad skirtumas yra tik ortografinis, jis bylotų arba apie nuorašų diachroniją, arba apie jų priklausymą skirtingoms kultūrinėms, socialinėms tradicijoms. Pagal genetinės kritikos logiką, skirtingi autoriniai to paties veikalo užrašymai išsirikiuotų kaip vienas kitą pranokstantys kūrybinio proceso trajektorijos taškai, rašytojo minties ar bent rašymo praktikos pokyčiai.

Ką tik konspektyviai aptarėme būdingesnius požiūrius į skaitymus ar tekstologinius veiksmus su jais, kai centrinė sprendžiančioji figūra yra redaktorius, tyrėjas. Priešingai, Baranausko poemos trečiajame leidime užrašymo variantų dialogą sankcionavo pats autorius (ar bent iš laiškų liudijimų, kad publikacija rengta pagal autorinius nuorašus, išskylantis autoriaus fantomas). Šis dialogas suteikia labai patikimą, tarsi stereoskopinį teksto leksinių ir gramatinių formų autentiškumo patvirtinimą. Du paraleliniai spaudos rinkiniai beveik anuliuoja abiejuose užrašymuose toje pačioje vietoje padarytos korektūros klaidos šansą. Dvi sistemiškos ortografijos

³⁵ Plačiau žr. Paulius Subačius, *Antanas Baranauskas*, p. 146–149.

nepalieka jokių galimybių homografijai, savo ruožtu, analizuojamos drauge išsklaido visas abejones dėl žodžių tapatybės ir to, kad tai tėra užrašymo, bet ne lingvistinio teksto variantai. Patikimas lingvistinio teksto atpažinimas patvirtinamas ne retrospektyviai, kaip archetipo rekonstrukcija, bet sinchroniškai ir, galimas daiktas, prospektyviai, kaip būsimų adekvačių perrašymų kokia nors modernesne ortografija gairė.

Ar šia prospektyvine galimybe naudotasi rengiant vėlesnius, pomirtinius leidimus? Greičiau, ne. Paralelinių ortografijų leidimas imtas kaip pagrindas tiek tose publikacijose, kurios deklaravo šaltinį, tiek tose, kur jį galima vien filologiškai susekti. Tačiau visais atvejais naudotasi ne 1882 m. leidimo tekstų dialogu, o tik aplaidžiau ar tiksliau modernesne rašyba perrašinėtas (ir dar papildomai redaguotas) vienas kuris iš dviejų trečiosios autorizuotos publikacijos variantų (dažniau – polifonetinės ortografijos ne visai pagrįstai vadinant jį bendrinės arba sunormintos kalbos redakcija³⁶).

Aptartieji pirmųjų poemos publikacijų duomenys buvo, kas be ko, žinomi kalbininkui Juozui Balčikonui, kuris 1960 m. ryžosi įrodinėti skaitymą „tikė“³⁷. Kadangi tokio varianto neparemia pernelyg aiškūs aptartų publikacijų užrašymai, Balčikonis kliovėsi klaidos motyvu. Teoriškai gali būti trys atvejai: 1) apsirikimas įsivėlęs jau į rankraštį, 2) raidžių rinkėjai nesupratę braižo arba 3) pritrūkę specialaus šrifto, nes raidės su diakritikais. Baranauskas garsėja preciziškais lingvistiniais tarmių aprašais ir fonologijos tyrimais. Labai sunku patikėti, kad tris kartus ne vienu laiku pats perrašinėdamas savo veikalą jis jau antroje eilutėje įvėlė reikšmingą klaidą ir ją akiai kartojo net transformuodamas poemos rankraštį į kitą ortografinę sistemą. Nors psichologinis tikėtinumas irgi yra tam tikras tekstologijos kriterijus, rimtesnis kitas nesupratimo ar atsitiktinio raidžių supainiojimo tikimybę smarkiai mažinantis argumentas. Trečiajame leidime yra dar dvi eilučių poros, kurių pabaigose surimuotos deriniui „... nuplīkē /... tīkī“ identiškos dalyvinė ir veiksmažodžio esamojo laiko 3 asmens gramatinės formos, abiem ortografinėmis sistemomis užrašytos visiškai analogiškai, kaip ir mums rūpimos galūnės³⁸:

³⁶ Žr. Regina Mikšytė, „Paaiškinimai“, in: Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, 1994, p. 312.

³⁷ Juozas Balčikonis, „Naujas darbas lietuvių kalbos mokslui“, in: *Literatūra ir menas*, 1960-01-16, Nr. 3.

³⁸ Be nurodomų dviejų tikslų analogijų, 1882 m. leidime yra dar trys rimuotų eilučių poros (15–16, 33–34, 111–112), kurių galūnėse ortografiškai skiriamas trumpas ir ilgas *i* tipo balsis.

Eilutės numeris	1882 I	1882 II
1	...nuplīky	...nuplīkē
2	.....tīki	.....tīkī
39	... sutūpy	... sutūpē
40	.... nárūpi	....nerūpī
245	...kurēny	...kurēnē
246	.....pēni	.....pēnī

39–40 ir 245–246 eilučių atveju homofonijos ar homografijos nėra, todėl žodžiai ir jų gramatinės lytys identifikuojamos be mažiausios abejonės. Jei raidžių rinkėją ir galėjo paveikti niveliuojantis simetriškų formų derinių mechaniško pakartojimo efektas, tai tik kita, teksto nuoseklumo kryptimi. Tai yra klaidingai galėjo būti surinktos ne pirmos dvi eilutės pagal tolesnių eilučių analogiją, o priešingai, vėlesnės eilutės iškraipytos automatiškai pakartojant pirmųjų pabaigas.

Daugumą čia išvardytų šaltinių ypatybių pastebėjo ir jais grindžiamų argumentų nurodė Mikšytė dar 1962 m. Tai ji padarė striukame, petitu surinktame, į *Literatūros ir kalbos* priedų skyrelį „Informacija“ nugrūstame straipsnyje³⁹, nes ir tuomet, ir dabar Lietuvoje vyrauja nuomonė, kad tekstologiniai klausimai neverti didesnio dėmesio. Bent jau Šepetytė, pamėginusi revizuoti *Anykščių šilelio* redagavimo tradiciją, nematė reikalo pakomentuoti ar sukritikuoti Mikšytės teiginių – šie tiesiog buvo nutylėti. Mūsų vertinimu, Šepetytės sprendimas teikti „tikę“ nėra vieno iš dviejų skaitymų, kuriuos liudija šaltiniai, geriau ar blogiau motyvuotas pasirinkimas. Tai išsigalvota konjektūra, kurios netiesioginė prielaida yra Balčikonio autoritetas ir pirmosios publikacijos bei ankstyvųjų nuorašų homografija, bet tokiam taisymui-spėjimui visiškai tiesmukai prieštarauja kiti svarbiausi su autoriniais nuorašais tiesiogiai susiję dokumentai.

Britų tekstologijos klasikas Alfredas Edwardas Housmanas, kalbėdamas apie klaidas ir konjektūras, tekstologą palygino su šunimi, kuris ieško blusų⁴⁰. Iš pirmo žvilgsnio, gaudyti blusas, kurių nėra, – beprasmis užsiė-

³⁹ Regina Mikšytė, „Dėl A. Baranausko ‘Anykščių šilelio’ antrosios eilutės aiškinimo“, in: *Literatūra ir kalba*, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, t. 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1962, p. 488–489; argumentacija trumpai pakartota: Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas: Monografija*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 100.

⁴⁰ Alfred Edward Housman, „The Application of Thought to Textual Criticism“, in: *Proceedings of the Classical Association*, 1921 August, t. XVIII, p. 69.

mimas. Tad iš kur kyla tokios medžioklės entuziazmas literatūros kritikų ir kalbininkų aplinkoje? Šepetytės komentaruose sakoma taip: „Turbūt daugeliui, skaitant Antano Baranausko *Anykščių šilelį*, keista rodėsi antroji šio kūrinio eilutė“⁴¹ (su „tiki“). Keista esą todėl, kad: 1) mažiau įprasta kasdienėje kalboje, 2) pasižyminti sintaksiniu valdymu, kuris yra knyginės – lotyniškos⁴² – kilmės, ir 3) nederanti su poetine kūrinio visuma⁴³. Pastarasis argumentas įtraukia į ydingą ratą – pagal aprioriškai pasirinktą skaitymą „tikę“ sukonstruojama visumos interpretacija, kurios atžvilgiu, žinoma, nebedera skaitymas „tiki“. Abejonė, ar spausdintu pavidalu skleidžiamos poemos, kurią parašė išsilavinęs autorius, konstrukcijos gali būti *knyginės*, skamba graudžiai. O labiausiai stebina tai, kad į Naujųjų laikų literatūrą ir šiuolaikinę filologiją sugražinama diskusija dėl *lectio difficilior* ir *lectio faciliior*⁴⁴. Tik taip galime vertinti skaitymo apibūdinimą kaip keisto ir neįprasto, ypač, kad jis paliudytas net trijuose skirtinguose iš skirtingų autorių nuorašų darytuose spaudos rinkiniuose. Šiuo atveju imtis supaprastinančios, banalizuojančios poetinio teksto konjektūros semantiškai sudėtingesnio skaitymo atžvilgiu – tai drąsa, kuri gali rasti tik dėl teksto kritikos bendrųjų principų ir tradicijos ignoravimo.

Apibendrinkime. Sprendžiantiems *Anykščių šilelio* tipologijos klausimą literatūros kritikams neduoda ramybės lyrinių ir epinių epizodų kaitaliojimas bei kiti heterogeniški veikalo bruožai. Todėl kūrinį bandyta vadinti „eiliuotu epu“, „lyriniu epu“ ar „lyrine-epine poema“⁴⁵, „lyrine poema“⁴⁶, „romantine poema“⁴⁷, „romantine lyrine poema“⁴⁸ ir net „romantine herojine poema“⁴⁹, nors joje veikia ne riteriai ar didvyriai, o gajus radikaliai personifikuotas miškas ir nenumaldomos istorijos jėgos. Vadinasi, teks-

⁴¹ Rita Šepetytė, „Pratarmė“, in: Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, 2001, p. 5.

⁴² Plg. *tibi fidamus* (Titus Livius), *mi fido*.

⁴³ Rita Šepetytė, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁴ Žr. Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 322.

⁴⁵ Ričardas Pakalniškis, *Lietuvių poema: Pagrindinės žanrinės formos*, Vilnius: Vaga, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1981, p. 101, 191.

⁴⁶ Mykolas Biržiška, *Barono gyvenimas ir raštai*, Kaunas: Dirva, 1924, p. 52.

⁴⁷ Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, 1993, p. 86; Audronė Žentelytė, *op. cit.*, p. 232.

⁴⁸ Laima Abraitytė, *Antanas Baranauskas: gyvenimas ir kūryba*, (ser. *Literatūros vadovėliai 11–12 klasei. Mažoji serija*), Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 82.

⁴⁹ Regina Mikšytė, „Antanas Baranauskas“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, redaktoriai Vytautas Kubilius, Vytautas Rakauskas, Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 50.

tologinis sprendimas, palankus vieninteliui šaltinių medžiagos duomenimis įmanomam antrosios eilutės skaitymui: „kas jūsų grožei senobinei tiki“, – turi reikšmės bendresniems terminologiniams kritikos žaidimams. Persverdamas svarstyklių lėkštę interpretacijos, kuri įrodinėja romantizmo dominantę, naudai, skaitymas prisideda prie apibūdinimo „romantinė poema“ pagrindimo. Taigi viena korektiškai atpažinta raidė gali tapti atskaitos tašku veikalą priskiriant kultūrinei epochai, literatūros srovei ir net ieškant tiksliausios subžanrinės definicijos.

THE SECOND LINE OF *ANYKŠČIŲ ŠILELIS*:
ASSUMPTIONS AND CONSEQUENCES OF READINGS

Paulius V. Subačius

Summary

The latest edition of *Anykščių šilelis* by Antanas Baranauskas renewed the five-decades-old debate about whether the last word in the second line of the poem should be read and understood as the verb “tiki” – inf. “tikėti” (believe) or as the participial “tike” ~ “atsitike, nutike” – inf. “atsitikti” (happened). The textual analysis of first three publications with the poet’s autographs and early copies do not provide any possibility to accept the conjecture “tike” suggested by Juozas Balčikonis in the early 1960s and accepted by the editor of Baranauskas in the 21st c. Rita Šepetytė. The dialogue of the parallel texts in the 1882 publication provides a very reliable confirmation of the authenticity of the lexical and grammatical forms of the text – the two collections of the press almost cancel the possibility of a typographical error in both notations at the same spot, and two systematic orthographies do not leave any chance for homography, in turn, analyzed together dispel all doubts as to the identity of the words. In the article this case is analyzed in the broader Lithuanian related and international context of links of alternative readings with strands of a literary interpretation.